

SZEMLE

BENKŐ LORÁND

A SZOVÁRD-KÉRDÉS

Fejezetek az ómagyar nemzetség történetéből

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. 136 o.)

Benkő Loránd összegyűjtött tanulmányai után immár harmadik könyvét szenteli az Anonymus-kérdés nyelvészeti–történeti földrajzi megvilágításának. A korábbiakhoz hasonlóan most is számos meglepetést tartogat az olvasónak, s előrebocsátva végső következtetésünket, az Anonymus-kutatás egyik megkerülhetetlen művét tette közzé.

Ahhoz képest, hogy a Pais–Györffy-féle fakszmile kiadás Szovárd neve kapcsán csak a bizánci, Konsztantinosznál előforduló *szavarti aszfali* szókapcsolatra utal, a Szerző új megközelítésben tárgyalja Szovárd alakját a középkori magyar historiográfiában, s rekonstruálja birtoktörténeti adtok alapján a nemzetség történetét. Ennek során – valószínűleg és remélhetően végleg – számos illúziótól szabadítja meg a hazai történet- és nyelvtudományt, s biztos alapot nyújt a további kutatásokhoz és következtések levonásához.

Benkő professzor eddig sokat tett annak bizonyítására, hogy igazolja, a honfoglalás történetének a Névtelennél olvasható narratívája magának a középkori krónikásnak „grandiózus elmeszüleménye”. Számunkra, s legalábbis a magyarországi olvasók jelentős részének nyilvánvaló, hogy a krónikás írott (Reginón és a magyar krónikán nehezen rekonstruálható XII. századi szövegállapotán túl) forrásokkal aligha rendelkezett, s a szóbeli, szájhagyomány útján terjedő, mára szintén csak nehezen valószínűsíthető tartalmú történetekre vagy azok foszlányaira támaszkodhatott, bár valószínűleg nem a számára szükséges mennyiségben. Ezeknél nyilván nagyobb súllyal esett latba azoknak a nemzetségeknek a bemutatása, amelyek valamilyen oknál fogva fontosnak tűntek a krónikás számára (ismerte őket, esetleg rokonságban állt velük stb.). Jelen mű attól függetlenül is tanulságos és hasznos, ha eltekintünk a

Szerző meggyőződésének tárgyalásától, mely szerint a geszta az 1210-es években, Péter győri püspök tollából származott. Súlyom Károly nyomán Velek dux-ban a szerző, Péter püspök atyját látja, amihez azért meg kell jegyezni, hogy maga Súlyom is óvatosan fogalmaz (Új szempontok az Anonymus-probléma megoldásához. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 70, [1966.] 75. o.), miként Miklós ispán és a rejtélyes *N.* azonosításával is óvatosabban fogalmaznánk, de mindez jelen könyvnek nem tárgya. Ugyanakkor Benkő meggyőző érvrendszerével Péter püspököt továbbra is a lehetséges Anonymus-jelöltek között tartja. A mű datálására az 1210-es évek egyébként meggyeznek a hazai tudományos kutatás *communis opinio*-jával, melyhez újabban e sorok írója is csatlakozott, illetve közelebb került, az 1220-as, 1230-as évek elejét téve meg *terminus ante quem*-nek.

Valóban fontos, hogy a Névtelen nem szerepelteti Szovárdot nemzetségösként, sőt, birtokokat sem kapnak (a nemzetségre lásd *Almási Tibor* szócikkét: *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, 1994. 748. o.), ugyanakkor mégis utal előkelőségükre a „de genere Magog” fordulattal. Benkő Loránd számba veszi a szovárdok hadjáratait, s közben érinti a Névtelennél felbukkanó Fekete-tenger problémát. Kétségtől nehezen feloldható az elmentmondás az Égei-tenger felé lovagló magyarok és a Fekete-tenger megnevezése között, különösen azért, mert a terminust csak fél évszázaddal később kezdik használni. Ám ugyanakkor az „Aegaeum mare” alakból, vagy éppen a „I(ater)” szóból írástörténetileg igen bajos levezetni a Fekete-tengert, ami mögött így csakis a Szerző földrajzi és török nyelvi, e vonatkozásban páratlan tájékozottságát kell méltányolnunk. Érdekes, hogy a szovárdok Huba

(Hoba), a hét vezér egyike előtt fordulnak elő a felsorolásokban, ami ismét kivételezett helyzetükre utalhat. A helyzetet bonyolítja, hogy Szovárd mellett testvérpárjaként Kadocsa fordul elő, akivel azonban nyilvánvalóan nem egyenrangú. Nemzetségük *expressis verbis* említésének hiánya Benkő szerint a Névtelen munkamódszerével, a rejtéssel, elhallgatással magyarázható. Ezzel szerinte a krónikás saját nemzetiségére utal, egyébként nehezen felfogható, de értelmezhető szerénységgel (v. ö.: *P. dictus*). Benkő visszaül Györffy György véleményére, aki szerint a Szovárdok a Morava alsó folyásától, névhez köthetően pedig Lél vezértől származtak volna. Benkő teljesen más úton közelíti meg a kérdést. A Szovárdok eredetének megítélését bonyolítja, hogy Kézai és a Krónikaszerkesztés 32. fejezete határozottan Lélhez kapcsolja őket, s úgy fogalmaznak, hogy Szovárd eredetileg Galgóc környékén lakott, majd később költözött át a nyitrai részekre. A Szerző új eredményének tekinthető, hogy a Szovárdok keleti (Bihar, Békés) és nyugati (Esztergom, Komárom) ága közül a korábbi általános nézettel szakítva a keleti elsőséget vallja. A keleti ág nemzetségi monostora Szerepmonostora volt a Berettyó vidékén. A XIII. század elejéről tudunk az első Szovárd nemzetségbeliről, Miklósról, aki karriert csinált (többek között főlovászmester lesz 1267-ben), s IV. Béla Komárom és Esztergom megyében birtokkal jutalmazta. Ez már talán valóban „rávilágít arra”, hogy a XIII. század második felének krónikásai, Akos mester és Kézai közvetlenül honnan szerezhették a nemzetséget érintő információikat.

A középkori magyar historiográfia szempontjából is lényeges Benkő következtése: Kézai használhatta a Névtelent, innen vette át Őrs (Őrsúr) nevét és valószínűleg Kadocsát is onnan ismerte (50., 55., 64. o.). Mivel Kézai korában a Szovárdoké kétségtől jól ismert nemzetség volt, Kézai hallgatását, illetve személyének a hun kapitányok közé való sorolásában érzékelteti, hogy semmiféle kapcsolatot nem látott közte és a nemzetség között.

A „turul”-probléma tárgyalása is Kézaihoz, ill. a Névtelen és Kézai közötti viszony finomságaihoz tartozik. A Szerző remek érzékkel vett észre egy olyan nyelvi-történeti problémát, amelyen a történészek generációi siklottak át, mégpedig a ’turul’ szó eredetét. A magyar krónikás hagyománnyal foglalkozók – leginkább hallgatólágoosan, köztük én is – úgy

véltek, hogy a ’turul’ szóban csillan meg valami ősi nyelvi állapot, egy régi eredetmonda szóhasználata, s ahhoz képest minden egyéb változat másodlagos. Tették ezt annak ellenére, hogy a szótárakból kiderül (s már jó ideje kiderült), hogy Kézai a szó egyetlen regisztrált előfordulása az elbeszélő forrásokban, s oklevelekben is csak néhány személy-, ill. helynévi adat van. Egyébként roppant valószínű, hogy erre az általa nyilván ismert zalai előkelő család példája is bátoríthatta, noha – egyezően a Szerző véleményével – ez alapján még nem ismerhette meg a szó jelentését. Ugyanakkor nem vonom kétségbe, hogy Kézai az általa hallott besenyő/török magyarázat alapján magyarnak/ősmagyarnak gondolhatta a szót („Hungarice” – miként írja).

Maguk a Szovárdok az oklevelekben először 1222-ben tűnnek fel (Vár. Reg. 247.), mégpedig a békési–bihari águk egyik tagja, egy bizonyos Lénárt. A nemzetség legkorábbi családrészeként valószínűsíti a Bodoni ágat, akik már pár évvel korábban is szerepelnek a térségben, s a Névtelen művében Veleknek juttatott Zarándi ispánság elhelyezkedése is ebbe az irányba mutathat. Nemzetségi monostoruk Szerepmonostora, ami Szerep néven a gesztában is feltűnik. Gondosan egybegyűjti, s térkép-illusztrációval is bemutatja a nemzetség keleti birtokait.

Benkő művének történeti eredményekben leggazdagabb fejezetében (99–121. o.) a Konstantinosz császárnál említett *szavarti aszfali* népnév és a Szovárd-név kapcsolatát tárgyalja. Meggyőző érvekkel ingatja meg azt a hagyományos felfogást, amely a két nevet összekapcsolta, s a Szovárdok nevében a magyarok elszakadt csoportjának emlékét vélte megvilágnítani. Hangtörténeti érvekkel bizonyítja, hogy a *szavarti* nem lehet a Szovárd név idegen nyelvi előzménye, történeti érvekkel pedig az elvándorolt magyarokkal való kapcsolatát támasztja alá. A korábbi szakirodalom többségével szemben a szókapcsolatot az örményből igyekszik magyarázni. Ugyanakkor az azonosításhoz nagyban hozzájárulhattak a X. századi, szoros és élő görög–magyar kapcsolatok, a császárnál feltűnő magyar követek révén közvetített ismeretanyag, köztük a keleten maradt magyarok emléke, de a Szerző ismét meggyőzően érvel amellett, hogy azokat nem a Kaukázus táján keresték.

Benkő Loránd nyelvészeti és történeti szempontból egyaránt alapos érvekkel hívja fel a fi-

gyelmet a Szovárdok fontosságára a gesztában, a Szovárdok (oklevelekkel is körvonalazható) kapcsolódását Velek és Bors hatalmi körhöz, s arra a tényre, hogy ezek alapján valamiféle különleges kapcsolatot tételezhető fel a krónikás és a nemzetség között. Mindeközben a nemzetség birtoklástörténetének bemutatását nyújtja, s a keleten maradt magyarok problematikájához is érdemben szól hozzá. Az Anonymus-irodalom szempontjából is fontos munka született, ami által (a Névtelennek a Szovárd nemzetséghez való tartozásának elfogadásától függetlenül is) a krónikás művének tendenciáit,

szerkezetét és írói technikáját sokkal pontosabban és világosabban látjuk. Benkő Loránd professzor korábbi munkáiban is éppen a nyelvészetet és történeti földrajzot maximálisan hasznosító névtörténeti kutatásokkal adott új irányt és lendületet az Anonymus-kutatásoknak, s csak remélni tudjuk, hogy a korábbiakhoz hasonlóan e könyvének is lesz még folytatása, miként azt is, hogy idegen nyelven is összefoglalja eredményeit, elsősorban a romániai és szlovákiai kutatás számára.

Veszprémy László

SÉBASTIEN MAMEROT

UNE CHRONIQUE DES CROISADES

Les passages d'outremer

(Édition complète, adaptée et commentée. 1–2. kötet.
Taschen, Hong Kong–Köln–London, é. n. [2009.] 286 fol., 236 o.)

A keresztes háborúk történetét tárgyaló francia nyelvű kézirat fakszimiléjét, illetve mai modern francia olvasatát nyújtja jelen vállalkozás Danielle Quéruel és Fabrice Masanès jóvoltából, Thierry Delcourt bevezető és értelmező tanulmányaival. A kéziratot ma a francia Nemzeti Könyvtár, a Bibliothèque Nationale de France őrzi, a BnF fr. 5594. számú jelzet alatt. A kézirat festőjét nem ismerjük, de tudjuk róla, hogy a korszak egyik legjelentősebb illuminátor egyéniségének a műhelyéhez köthető, a Bourges-ban 1465 és 1493 között tevékenykedő Jean Colombe alakjához. Maga a mű XI. Lajos francia király hű embere, az ősi arisztokrata család sarja, Louis de Laval-Chatillon megbízásából 1472 és 1474 között készült, szerzője pedig a megrendelő titkára és káplánja, Sébastien Mamerot volt.

A szerző urát hosszú időn át követte annak állomáshelyeire, legyen az genovai vagy éppen champagne-i kormányzó, miközben a Troyes-i Szent István társaskáptalan kanonoki stallumát is neki köszönhette. Mamerot termékeny irodalmi pályával büszkélkedhet: megírta a vasos terjedelmű *Histoire des neuf preux*-t (később kiegészítve kilenc hősnő, már sokkal kurtább életírásával), melyhez később egy külön műben, a *Trois grands*-ban külön is megírta Nagy Sándor, Nagy Károly, valamint Pom-

peius életét. Később franciára fordította Trop-pai Márton világkrónikáját (*Chroniques martiniennes*), amit 1370-ig liège-i Werner, majd 1424-ig egy névtelen nyomán egészített ki. Forrásait a világkrónika esetében is igen szabadon használta, szükség szerint egészítve ki az *Öttestamentummal*, Guido delle Colonne trójai történetével, vagy éppen Gautier de Châtillon művével. Szintén ura megbízásából fordítja le, bár francia földön nem egyedülként, Benvenuto da Imola római történetét (*Romuleon*).

Összesen három kézirat hagyományozta ránk a keresztes háborúk történetét. A jelen kiadásra kiválasztott kézirat ezek közül a legelegánsabbban és legszebben, leggazdagabban díszített. A szerzőnek ez a műve vált a legnépszerűbbé, 1518-ban Párizsban nyomtatásban is megjelent Michel Lenoir-nál, kiegészítve további kapcsolódó tárgyú szövegekkel. Kéziratunk Nagy Sándor mitikus jeruzsálemi záródoklatától a nagyon is valóságos, 1395. évi nikápolyi hadjáratig mutatja be a hadjáratokat. Ezek emléke, a török előrenyomulás eseményei élénken foglalkoztatták a korszak közvéleményét, miközben a megrendelő saját őseinek is emléket állított közvetve (név szerint azonban nem említi meg őket), így V. Guy az első keresztes hadjáratban vett részt, XIII. Guy pedig